

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

1

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

1

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

IN MEMORIAM

ALGIRDĄ VARNĄ PRISIMENANT (1949 11 27–2013 02 26)

Žemaitis nuo... Anykščių

Algis gimė 1949 m. lapkričio 27 d. Daugėlių kaime, Kuršėnų seniūnijoje. Toje vietovėje Algio tėvai atsidūrė atsitiktinai, palikę savo tėvų ūkius prie Anykščių. Gausi tėvo Povilo Varno giminė, kaip ir dauguma pokario lietuvių, aktyviai dalyvavo rezistencinėje kovoje. Šautuvą buvo laikęs ir Algio tėvas. Jauna šeima, vengdama represijų, pasitraukė iš gimtų vietų, kraustėsi iš vieno atokesnio kaimo į kitą, kol po „visų tautų tėvo“ nužengimo į pragarą ir, sulaukusi chruščiovinio atšilimo laikų, galutinai apsistojo Mažeikiuose. Studijuojant Vilniaus universitete Algio giminių praeitį kartas nuo karto primindavo Karinės katedros „generolai“, vis paklausdami, ar Algis ne tų Varnų, nuo Anykščių, giminė.

Pasirodo, ne tik Algio gimimo vieta, bet ir vardas „pasiklydo“. Mama Ona krikštatėviam įdavė Valdėlį, o tie atvežė pakrikštytą Algelį (Algirdą). Mama, sakė, net apsiverkusi, kad ne jos išrinktu vardu sūnų pakrikštijo. Bet pats Algis dėl to niekada neliūdėjo.

Mažeikiuose Algis pabaigė vidurinę mokyklą, muzikos mokyklos akordeono klasę ir tuo pačiu būgnininko „karjerą“ mokyklos estradiniame ansamblyje. Metus padirbėjęs miškų ūkyje, 1969 m. pradėjo studijas Vilniaus universitete. Archeologinę praktiką atliko dr. R. Volkaitės-Kulikauskienės tyrinėtame Maišiagalos piliakalnyje. Tuo metu į Maišiagalą atvyko kino studijos grupė filmuoti pirmą lietuvišką istorinį filmą „Herkus Mantas“. Filmuotojų dėmesį patraukė Algio stovyla – jam teko suvaidinti nežinomą kunigaikštį, atėjusį pas Maišiagalos valdovą. Deja, Algio debiutui nebuvo lemta išvysti dienos šviesą.

Dėl nežinomų priežasčių pasikeitė filmavimo grupės vadovybė, buvo peržiūrėtas biudžetas, kažkas sutrumpinta, kažkas „iškirpta“. „Kunigaikščio“, atjojusio pas Maišiagalos valdovą, kine neliko. Tačiau Maišiagalos piliakalnio tyrimai, „Herkus Mantas“, R. Volkaitės-Kulikauskienės asmenybė galutinai nulėmė tai, kad Algis pasirinko archeologijos specializaciją, o diplominio darbo tema pasirinko Maišiagalos istoriją.

Dirbti į Istorijos institutą A. Varnas atėjo 1974 m., gavęs VU paskyrimą. Kitaip tariant, jį į skyrių „atsivedė“ dr. R. Volkaitė-Kulikauskienė. Kaip tik tuo metu susidarė palankios sąlygos skyriui plėstis, o kartu ir atsijauninti. (Kartu su Algiu skyriuje pradėjo dirbti Vytautas Kazakevičius, Algirdas Girininkas ir porą mėnesių anksčiau į laborantės pareigas, dar būdama III kurso studente, buvau priimta ir aš). Netrukus buvo buriama mokslo darbuotojų grupė, kuriai vadovavo dr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, rašyti kolektyvinę monografiją „Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje“. Algiui teko skyrius apie gintarą. Nors gintaras kiekvienam lietuviui beveik šventas daiktas, bet apie IX–XIII a. radinius iš gintaro darbų parašyta nebuvo. Algis tik su jam būdingu kruopštumu ir įgimta mokslininko gyslele ėmė gilintis į temą. Net konsultavosi su geologu Vladu Katinu, kuris jau buvo parašęs ir apgynęs disertaciją apie gintaro fizines ir chemines savybes, jo susidarymo sąlygas, procesus ir stadijas. Archeologui tokios žinios net ir nebūtinės, bet tik ne Algiui! Jam į viską reikėdavo gilintis iki „panagių“. Pasirodo, tas per didelis kruopštumas ir noras žinoti „viską“ mokslininkui gali ir pakišti koją. Tai ir nutiko Algiui. Bet apie tai kiek vėliau. Pasirodžius knygai, Algio parašytas skyrius „Gintaro apdirbimas“ buvo įvertintas palankiai, didesnių pastabų ar kritikos nesulaukė. Tačiau disertacijos temos apie gintarą jam kažkodėl nepatvirtino. Algį tai labai nuliūdino, bet paklaustas tik dar labiau užsisklęsdavo, numodavo ranka...

Netrukus skyriaus vadovas Adolfas Tautavičius pasiūlė Algiui kitą temą, vyriškesnę, irgi beveik netyrinėtą – „Palaidojimai su žirgais“. Tiesa, ta tema jau buvo bandyta rašyti disertaciją, bet nelaimingo atsitikimo metu, susidūrus traukiniams ties Žasliais, žuvo disertacijos autorius Juozas Antanavičius, o jo darbo rankraštis, atrodo, sudegė.

Tema buvo sėkmingai patvirtinta ir Algis ėmėsi rinkti medžiagą. Rinko ją ilgai ir kruopščiai. Deja, disertacijos Algiui užbaigti nepavyko. Kaip minėjau, noras surinkti viską, sužinoti viską ir parašyti viską vėl pakišo koją. Mokslininkas, nori to ar ne, turi nusibrėžti ribą, apibendrinti tai, ką jau turi sukaupęs. Kitaip nėra galimybės žengti kito žingsnio. Algis, matyt, to nesuprato, buvo perfekcionistas ir tiek. Liko tik keletas straipsnių apie žirgų laidoseną ir kartoteka. Bet kokia kartoteka! Taip kaip Algis medžiagos turbūt nerinko niekas: ant A5 dydžio braižomojo popieriaus kortelių buvo išrašyti visi paminklai, visi žirgų kapai (kiekvienas ant atskiros kortelės), visi juose rasti radiniai, po to kiekvienas radinys dar ant atskiros kortelės nupieštas, išmatuotas tiksliai slankmačiu, datuotas ir dar surašyta visa žinoma literatūra apie šį radinį. Jo kartoteka užėmė visą specialios archyvinės spintos stalčių. Visi skyriaus darbuotojai stebėjosi tokia pavyzdine

kartoteka. Atrodo, tarsi žmogus žinotų, kad dirba ne sau, o norėdamas palikti kartoteką archyvui. Tikiuosi, ji šiandien yra užregistruota LII Rankraščių skyriuje kaip atskiras archyvinis vienetas.

Algis dirbo Ūkiskaitos grupėje, kuriai vadovavo dr. Jonas Stankus. Nuo pavasario iki pat vėlyvo rudens dirbo ekspedicijose. Tiriamų objektų nesirinko (o ir nebuvo galimybės), todėl kasė ir pilkapynus (Vaitiekūnų), ir kapinynus (Griežės, Mažeikių, Laisių, Stragnų, Pavilkijo, Masteikių, Milių), ir senkapius (Daubarių, Vaitiekūnų, Šapnagių, Tulpiakiemio, Paketurių, Elniškių, Pamūšio), ir gyvenvietes (Elniškių, Papilės I pilialkalnio), ir dvarvietes (Verkių). Įdomesnis objektas buvo Griežės kapinynas. Jį Algis tyrinėjo trejus metus. Turbūt pirmą kartą buvo susidurta su masiniais palaidojimais. Griežės kapinyne Algis surado ir ištyrė palaidotus kuršių karius, kaip pats vėliau konferencijoje skaitydamas pranešimą įvardijo, galimai žuvusius Durbės mūšyje. Laidoti žuvusieji buvo ne atskirose kapo duobėse, kaip įprasta, o vienu metu iškastose didesnėse grupinėse kapavietėse. Straipsnio apie Griežės kapinyną Algis neparašė, tačiau liko jo tyrimų ataskaita, kurią galima drąsiai vadinti dienoraščiu. Jį Algis rašė ypač kruopščiai, preciziškai užfiksuodamas smulkiausias detales, surinktus radinius to meto Dailės instituto studentai (kai kurie jų šiandien žinomi grafikai!) perpiešė ypač tiksliai ir gražiai. Į tuos tyrinėjimus kaip konsultantas buvo pakviestas ir A. Tautavičius.

Algis buvo ne miesto žmogus. Labai mylėjo gamtą ir ne veltui po mokyklos rinkosi kuo būti – miškininku ar istoriku. Nors nugalėjo pastaroji specialybė, su mišku jį siejo aistra medžioklei. Pradžioje buvo tik varovas, po to „perėjo“ į tikrus medžiotojus. Bet kad galėtų įsigyti ginklą, reikėjo išlaikyti egzaminą, kurio laikas sutapo su skyriaus posėdžiu. Algis pasirinko egzaminą. Posėdžio metu dr. R. Volkaitė-Kulikauskienė, kuri buvo nors ir oficialiai nepatvirtinta, bet vis dėlto Algio darbo vadovė, pasigedo A. Varno. Aš paaiškinau jo nebuvimo priežastį. Tada daktarė tik su jai būdinga elegancija ir nuostaba balse paklausė: „o dabar ką jau, norint užmušti nekaltą žvėrelį, dar reikia ir egzaminą laikyti?“ Aišku, kas pažinojo Algį, irgi sunkiai galėjo įsivaizduoti jį šaudantį žvėrelius. Nors ant jo darbo stalo, kiek atsimenu, visada stovėjo pieštukinė, padaryta iš šerno kanopos, o namuose jis turėjo šerno kailį. Bet į klausimą, ar tą šerną nušovė pats, niekada nėra aiškiai atsakęs...

Algis, nors ir ne prigimtinis žemaitis, o tik užaugęs žemaičių žemėje, turėjo žemaitišką bruožą – buvo mažakalbis. Jam nesvetimas buvo ir humoro jausmas. Mūsų skyrius 1979 m. kartu su Nacionalinio muziejaus archeologais vyko į Karaliaučiaus sritį. Į svečius mus kvietė archeologas dr. Vladimiras Kulakovas, tuo metu Sambijos pusiasalyje tyręs prūsų kapinyną. Atvykę buvome pakviesti į archeologų stovyklą, pasodinti už ilgo lentų stalo ir pavaišinti: duona, užtepta lydytu sviestu (patiekalas, kiek pamenu, beveik nevalgomas) ir arbata iš vietinių žolelių be cukraus. Grįžę į savo stovyklą pradėjome ruošti vakarienę. Algis medžiokliniu peiliu pjaustė lietuviškus „suvėnirus“ – rūkytas dešras, lašinius ir kumpius. Atėjo A. Tautavičius ir sako „Noriu pasitarti. Mus kolegos pasikvietė

į stovyklą, pavaišino, na – kuo turėjo, ir mums derėtų draugišką vakaronę surengti. Tik kaip manot, ar geriau pradžioje ekskursijos, ar pabaigoje?“. Algis pagalvojo ir patarė: „ir pradžioje, ir pabaigoje“.

Negaliu nepaminti dar vieno nutikimo, po kurio Algio „reitingai“, ypač skyriaus moterų akyse, šoktelėjo į nematytas aukštumas ir, manau, ten išliko ilgai. Viena bendradarbė pasiskolino iš skyriaus kolegos knygą. Nešėsi ją namo ir per neatsargumą kažkuo apliejo. Pasibaigus skyriaus posėdžiui, dar visiems bendradarbiams neišsiskirsčius, kolegė norėjo gražinti pasiskolintą knygą savininkui. Tas, išvydęs suteptą knygą, nė neketino jos paimti, o pareikalavo atnešti tokią, kokią pasiskolino. Kolegė ėmė teisintis, kad jau bandė nupirkti knygą, bet niekur nerado. Situacija pasidarė labai nejauki. Visi bendradarbiai aplinkui nuščiuvo, niekas nesiskirstė ir visi laukė, kuo viskas baigsis. Staiga Algis griežtoku balsu žemaitiška tartim kreipėsi į knygos savininką: „Parodyk man tų knygų“. Knygą pavartė ir sako „Baikės, skaityt eina. Aš pasiimu tą knygą, o tau ryt atnešiu savo, nesuteptą“.

Nuo 1998 m. Algis galutinai atsisveikino su archeologo profesija ir pradėjo dirbti Instituto Leidybos grupės vadovu. Pradėjo rūpintis mokslininkų parengtų publikacijų ir monografijų leidimu. Kas paskatino taip kardinaliai pakeisti darbo profilį, sunku pasakyti, tačiau naujam savo darbui Algis atidavė 15 gyvenimo metų, įdėjo daug jėgų, išradingumo ir sumanumo, kad knygos išvystų skaitytoją laiku, būtų ne tik turiniu, bet ir savo išore patrauklios bei konkurencingos įvairių knygų perpildytame šiandienos pasaulyje.

Nors bažnyčia mus moko, kad kiekvienam po mirties bus atseikėta už žemėje padarytus darbus, tačiau žmogaus prigimtis jau tokia, kad, ištikus didelei bėdai, kreipiamės į Aukščiausiąjį su klausimu: „Dieve, už ką tu man taip...?“ Manau, kad toks beviltiškas klausimas išsprūdo ir iš Algio lūpų, kai visai netikėtai mirė jo vienturtis sūnus Aurimas. Baisi netektis galutinai palaužė jau ir taip pašlijusią Algio sveikatą. Palaidojęs sūnų rudens pradžioje, pats nesulaukė nė pavasario...

Ilona Vaškevičiūtė